

FATABUREN 1971

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1971

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils Erik Bæhrendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1971

ISBN 91 7108 052 X

BARNEN PÅ OMSLAGET

hette Blomstedt och avbildades 1853 av sin guvernant Agnes Thersner, dotter till den kände konstnären Ulrik Thersner. Barnens föräldrar var löjtnanten Johan Otto Blomstedt och hans hustru, född von Schwerin. Det var 14 barn i syskonkretsen av vilka flera dog vid späd ålder. På tavlan, som är en oljemålning, är sex av barnen avbildade och fem av dem är med på det här återgivna avsnittet. Från vänster ser vi Otto sedermera kammarherre, Marie-Louise, här baby, senare gift Falkenberg, och Sophie gift Palmstierna. De två barnen på golvet är Johan sedermera ryttmästare och Charlotte gift Horn. Newfoundlandshunden hette Joy och boken som barnen läser är bröderna Grimms Märchen.

Interiören är från familjens hem Nyborgs herrgård i Uppland. Huset var uppfört 1800. De vita gardinerna som draperats på rummets väggar är säkerligen tryckta eller målade. På det inre rummets blommiga tapet hänger ett porträtt av en herre i svenska dräkten. Det är excellensen Claes Horn, gift med Anna Sophia Blomstedt, barnens fars faster.

Målningen är i privat ägo.

Samhället och barnen på änglamakerskornas tid

Konstnären Stellan Mörner, den store svenske surrealisten, berättar i sina minnesanteckningar om ett möte i barndomen med begreppet änglamakerska. Bakgrunden är den förnäma, aristokratiska miljö, där han växte upp. Han skriver: »En gång fann jag min mamma med en tidning i handen, det är ett av mina allra tidigaste minnen. Jag ser henne för mig, svartklädd, sittande på en taburett i motljus, ögonen var förgråtna såg jag när jag smög mig intill henne. Vad hade hon läst som gjorde henne så upprörd? Hon berättade att hon läst om en änglamakerska på Söder. Vad var en änglamakerska för något? Änglar! Det lät vackert. Mamma förklarade att det fanns onda kvinnor, som tog emot små barn för pengar och sen tog livet av dem genom att kväva dem i byrålådor. Jag har inte glömt den skräck jag då kände. Förresten utlöste den skräcken en vision, som är rena rama surrealismen. Någon tid efter denna händelse skulle jag tillsammans med min mamma besöka en fostersyster till mormor, som bodde på Björngårdsgatan på Söder. När vi kom till Slussen och jag såg Söders hus torna upp sig, tog de för mitt öga form av på varandra uppstaplade byråar med jättelika lådor, där de plågade och kvävda barnen gömdes. Det händer än i dag, när jag från

Stora Nygatan kommer ut på Kornhamnstorg och ser Söder, att jag inte kan frigöra mig från denna vision.»

Det kan vara svårt att veta vilket konkret fall av änglamakeri som grevinnan Stina Mörner, född Djurklou, ur tidningen meddelade gossen Stellan. Reportage om änglamakeri förekom inte så alldeles sällan i dagspressen i samband med rättegångar. Kanske var det ett mycket omskrivet fall från 1905, då unge Stellan var nio år. Vid en inspektion hade då ett av de döende barnen hittats, inte i en byrålåda men i en låst mörk garderob. Detta rättsfall är särskilt intressant, därför att det ställer samhällets åtgärder och hållning i blixtbelysning. För att komma åt änglamakeriet hade statsmakterna nämligen äntligen lagstiftat om vården av fosterbarn, 1902, och stadgat anmälningsplikt och rätt för myndigheterna att förbjuda mistänkta att ta fosterbarn. Vissa, mycket begränsade resurser för inspektion av fosterhem tillskapades också. Den kvinna som åtalades för änglamakeri 1905 hade länge haft polisens uppmärksamhet på sig. Då lagen kom, anmälde hon att hon hade fem fosterbarn, varav två dött, och hon förbjöds av sundhetsinspektören att ta emot ytterligare fosterbarn. Då kringgick hon lagen genom att anmäla att hon tagit emot spädbarn för vård utan er-

Sven Ulric Palme:
Samhället och
barnen på ängla-
makerskornas tid

sättning. Vid rätttegången blev det tydligt att hon ljugit på den punkten, även om hon inte kunde juridiskt överbevisas. Hennes verksamhet visade sig emellertid ha stor omfattning, i varje fall 17 barn hade hon haft hand om, men hon hade för att undgå upptäckt genom inspektion skaffat sig en filial på landet, där sommaren förut fyra barn av sex intagna hade dött vid under tre månaders ålder. De ännu levande barnen återfanns i ett eländigt tillstånd. Hon erkände vid rätttegången att hon givit de sjuka, utmärklade och döende barnen opium för att tysta dem, men bara för att få dem att sova. Åtalet för mord avvisades av domstolen, hon kunde bara dömas för vanvård.

Före 1902 års lag hade läget varit ännu mer ohyggligt. Centralförbundet för socialt arbete skildrade i en av sina rapporter ett besök hos en änglamakerska före lagens tid. Dessa rapporter syftade till att väcka opinion,

men det finns skäl att tro att de som verklighetsskildring är exakta, utan överdrifter. Ett citat:

»Vid försök att inträda genom dörren möttes man vanligen av motstånd som ej alltid kunde övervinnas – tydligen förevisades ej gärna dessa hem. En ovan besökare kunde vanligen ej gå in i bostaden utan att göra våld på sig eller åtminstone ej utan att, såvitt möjligt var, undertrycka sitt andningsbehov. Ty till den grad vidrig var den förskämda luften i de kyffen där en mängd späda barn i snuskiga bäddar under nätter och dagar oavbrutet vistades ända tills åtminstone de allra flesta av dem fingo vila i jordens moderliga sköte. Hemmens värdinnor syntes vanligen ej till, utan i deras ställe tillsågos barnen av unga flickor... Näppeligen undgick någon besökande att rysa vid åsynen av barnens avtärda, skrynkliga, kärringliknande ansikten, och den som tog mod till sig och slog upp bäddarnas s. k. täcken, möttes (ej av en avskrämd lukt, ty den kunde ej lätt bli värre än den som var i hela rummet) utan av en förfärande syn. Där låg barnet i sina tunna, grönaktigt missfärgade tarmuttömningar med flockor av ystad mjölk. Större delen av barnets kropp utgjordes av ett onaturligt stort utspänt underliv, å rygg och klinkor visade sig en blårod vätskande, vidsträckt sårig yta, och armar och ben voro smala som stickor. För att få en föreställning om smutsen och snusket i övrigt behagade den värda läsaren taga till hjälp sin fantasi, utan fruktan för att denna senare skall kunna övergå den nakna verkligheten. Ett tydligt begrepp om arten av barnens kosthåll fick man av vämjeliga

1. Tvättbalja, kolhink och tvättbräde, använda av en änglamakerska i Häl-singborg, vilken mellan åren 1915—1917 gjorde sig skyldig till åtta barnamord. Hon hade annonserat efter fosterbarn mot en summa ett för allt och dränkte dem efter en tid i baljan genom att ställa tvättbrädan och hinken ovanpå. Kropparna brände hon upp i kakelugnen. Foto i Polismuseet.

suddar i de små barnens munnar, av s. k. nappar med sur ystad mjölk uti, samt här och där stående skvättar av förskämd mjölk. I en sådan dödens förgård hördes ej något högljutt skri, om ej möjligen från något barn, som helt nyligen blivit intagen i denna 'vårdanstalt' och ännu ej hunnit att bli acklimatiserad. Nej, här härskade ett dämpat kvidande som, när det från något håll hördes mera störande, mildrades av vårdarinnan genom att giva den jämrande in opiidroppar (Roséns bröstdroppar) eller – ännu enklare och lättare – genom att blöta någon av de överallt liggande sura förgiftade suddarna i brännvin och därefter stoppa den i barnets mun.»

Hur omfattande änglamakeriet var under den tid då det stod i sitt flor har inte kunnat utrönas. Svårigheten ligger däri att ett ganska stort antal födda barn tydligen aldrig anmäldes till pastorsexpeditionerna och att dessutom ett ganska stort antal döda barn aldrig kom att registreras, vare sig de en gång kyrkobokförts eller inte. Sedan man börjat föra register över fosterbarn kom de att länge bli ofullständiga. Det övervägande antalet änglamakerskor tycks ha förblivit oantastade av myndigheterna, och då det kom till polisingripanden i de allra mest flagranta fallen, var det svårt att få fällande dom för annat än vanvård. Inte ens gissningar om storleksordningen av detta samhälls- onda går att motivera i forskningens nuvarande situation.

Kärleken till barnen

Kärleken till barnen, vårdnad om barnen är i varje samhälle en social funktion, skiftande från tidsskede

till tidsskede, efter de ekonomiska produktionsförhållandena. Att barnen var en omistlig tillgång för den företagarklass inom jordbruket som skrev våra gamla medeltidslagar är säkert: de betydde arbetskraft, och de betydde tryggad ålderdomsförsörjning. Barnlöshet var då en olycka, många barn en tillgång som farsoter och missväxt med följande hungersnöd tärde hårt på, för att inte tala om de förluster som förorsakades av att man låg ihjäl barn i mörker och köld i den stora gemensamma familjebädden. Av en ideell syn på barnen som särskilt värda omsorg och ömhet för sin utveckling till människor finns ingen skymt i detta gamla samhälle, inte ens sedan den kristna kyrkan, fastare i sadeln, under senmedeltiden lyckades lägga familjelivet under sin särskilda tillsyn. En sådan särställning för barnen fanns nämligen inte alls i medeltidskyrkans idégoods, och Jesu ord »Låten barnen komma till mig» var så till vida glömda.

Det var i ett helt annat samhälle uppfattningen om barnens psykologiska särart och speciella behov av vård och ömhet uppstod, tydligen också som en social funktion av kapitalismens framväxt och ett borgerligt välstånd utan motstycke tidigare i historien, i 1600-talets Frankrike. Denna nya tankevärld skapades inte av Rousseau men kodifierades av honom och har blivit själva utgångspunkten för psykologien som vetenskap och för sociala reformsträvanden och social lagstiftning till skydd för barnen ända in i vår egen tid.

För Sveriges del, ett ekonomiskt efterblivet land i utkanten av Europa, tog det tid. Rousseaus dödsår, 1778,

stiftades i det gustavianska Sverige den lag som skulle bli utgångspunkten för änglamakerskornas hela verksamhet, med stadgande om rätt för varje barnaföderska att om hon så önskade få förbli okänd. Bakgrunden är 1700-talets snabba befolkningsökning i Sverige, en sjunkande äktenskapsfrekvens och en ökning av antalet barn utom äktenskapet samt en stegring av antalet barnamord begångna i förtvivlan för att dölja moderns skam och nesa.

Om 1778 års stadgande verkligen kom att minska antalet barnamord i förtvivlan är outrett. Den sociala utvecklingen gick i en helt annan riktning, antalet ogifta kvinnor ökade lavinartat under 1800-talets förra hälft, likaså antalet utomäktenskapliga barn. Till bilden av tidens fruktansvärda fattigdom – som med ett fint ord kallades *pauperismen* – hörde låg äktenskapsfrekvens och sena äktenskap, snabbt ökad prostitution och stegrad barnadödlighet. I Stockholm levde 1845 bara en fjärdedel av de vuxna kvinnorna i äktenskap, och 45 % av alla barn som föddes var utomäktenskapliga. Det hör till saken att äktenskapet som institution och den kyrkligt bestämda traditionella sexualmoralen var satt under debatt, främst genom Almqvists »Det går an». Men långt viktigare är att äktenskapet som institution kommit i varrykte bland massfattigdomens usla och elända – ett av fattigkulturens mönster i alla tider och alla delar av världen. Det betyder att siffrorna ingen rättvisande bild ger av den sociala verkligheten: en betydande del av de utomäktenskapliga barnen i 1800-talets Stockholm föddes i äktenskaps-

liknande förhållanden, även om de inte föddes i äktenskap.

I denna fattigkultur blev barn van-skötta, även då de inte lämnades till änglamakerskor. De skildringar av nöden bland Stockholms allra fattigaste som givits t. ex. av fattigläkaren A. G. Carlson på 1840-talet ger en bild av vanvård och elände som inte mycket skiljer sig från vad som här nyss citerades från änglamakerskans verkstad vid sekelskiftet 1900. Barnadödligheten var enorm, även inom äktenskapet och i de äktenskapsliknande förhållandena. Läser man i läkarnas dödsattester, blir det en entonig upprepning av dödsorsaker som »utsot», »konvulsioner», »svaghet». Orden kunde ofta ersättas med »vanvård».

Situationen klarnar ytterligare, då det visar sig i några av de mer ingående rättegångsprotokollen med änglamakerskor, att åtskilliga av de barn som anförtrots åt dem var barn från fullständiga familjer på basen av ett formellt äktenskap. Mycket fattiga familjer med outhärdligt många barn lämnade bort det ovälkomna nya barnet till en änglamakerska. I en tid av legala aborter på sociala indikationer är det lätt att igenkänna förhållandet som en extrem form för barnbegränsning. Men det alldeles övervägande antalet fosterbarn i änglamakerskornas »vård» var utomäktenskapliga barn till ensamma och övergivna mödrar.

Då befolkningsexplosionen för Sveriges del nått sin höjdpunkt och andelen utomäktenskapliga barn i vårt land nått högre siffror än någonsin tidigare, ingrep samhället med ytterligare en viktig stadga: 1856 års barn-

morskeinstruktion. Syftet med denna var emellertid inte endast att stävja änglamakeriet. Det var också tidstyptiskt en förordning till skydd för barnafadern. Det stadgades att barnmorskan vid en hemlig förlossning var strängt förbjuden att på något sätt efterforska barnafaderns namn och även eljest skulle skydda förlossningshemligheten genom att inte heller anteckna eller anmäla barnaföderskans namn. I stället förpliktades barnmorskan att inte bidra till att dölja själva förlossningen: barnet skulle anmälas till vederbörande pastorsämbete.

Bestämmelserna vittnar däremot inte om någon större hänsyn till barnet. Dess liv kunde anses vara i viss mån tryggt genom att modern fick möjlighet att skydda sin anonymitet. Ett motiv till barnamord föll bort. Men i stället berövades barnet allt stöd av fader eller moder, om dessa inte önskade ta vårdnad om det. Det visar sig också att ett stort antal barn i kyrkoböckerna kom att uppföras utan angivna föräldrar, som »församlingens barn». Inga anstalter vidtogs så till vida för att på annat sätt sörja för dessa skyddslösa. I verkligheten har modern ofta lämnat ett belopp till barnmorskan, så mycket hon förmått eller velat lämna, och det kan betraktas som en fosterlega. Det visar sig mycket riktigt att många av de kända änglamakerskorna var – barnmorskor som på detta sätt nyttogjorde sig vad de okända barnaföderskorna lämnat. Förhållandet synes ha varit så allmänt känt att barnaföderskan i allmänhet måste ha vetat vad saken gällde. Någon omsorg om barnet har det alltså inte varit tal om,

då modern lämnade ett belopp till barnmorskan.

Barnmorskeinstruktionen av 1856 upptog emellertid en bestämmelse som kan sägas vittna om en viss hänsyn till barnets rätt och bästa. Barnmorskan ålades att i samband med förlossningen uppmana barnaföderskan att uppteckna sitt eget namn och sin hemvist på ett papper som sedan tillslutet skulle av barnmorskan företes för den präst förlossningen skulle anmälas hos. Prästen skulle alltså inte ta del av namnet, moderns hemlighet var skyddad. Men han skulle sätta pastorsämbetets sigill på den slutna namnsedeln, göra en anteckning i kyrkoboken om förhållandet och genom barnmorskan återlämna sedeln till modern, som skulle uppmanas att noga förvara den.

Som trygghet för barnets rätt var detta inte mycket värt. Ett utomäktenskapligt barn som ville genom pastorsämbetet och barnmorskan komma i kontakt med sin mor eller få reda på hennes identitet hade mycket små möjligheter att göra det med framgång. Men ännu viktigare är, som karaktäristik av samhällets hållning till barnet, att fattigvårdsmyndigheten i barnets hemsocken därmed också avhände sig möjligheten att av modern uttaga någon del av vad barnet skulle komma att kosta. I verkligheten fick barnet naturligtvis inte kosta något eller bara obetydligt. Det är barnauktionernas tid, då föräldralösa barn auktionerades ut på sockenauktion till den lägstbjudande. Vad man då bjöd på var i första hand barnets blivande arbetskraft.

Det skulle emellertid snart visa sig att barnmorskeförordningens skydd

för moderns och faderns anonymitet kom att te sig som en belastning för samhället. Då en revision av kyrkolagen blev aktuell mot slutet av 1800-talet, fördes saken fram. Det talades då om det omoraliska i att osedlighetens följder på detta sätt fick döljas, men vad saken gällde kom fram då man lade till att förlusten rent ekonomiskt drabbade fattigvårdsstyrelsen i barnets hemkommun, som inte kunde kräva barnets föräldrar – och det kunde rent av gälla också krav på en annan kommun, den dit barnet rätteligen borde ha hört, om det fått följa modern.

Samtiden visste att anonymitets-skyddet missbrukades, dels genom att gifta kvinnor med för stor barnskara uppgav sig som ogifta vid förlossningen för att på det sättet slippa barnet, dels genom att barnmorskan på det ena eller andra viset skaffade sig kunskap om moderns namn och utövade utpressning för att hålla det hemligt.

Det kunde alltså förefalla som om tiden varit mogen för en nyorientering i samhällets syn på barnen. Den skulle visserligen dröja. Men i verkligheten var kyrkolagberedningens bekymmer för kommunernas ekonomiska engagemang i de hemliga föräldralösa barnen en anvisning om att en förändring höll på att drivas fram rent faktiskt och praktiskt: de glömda och försummade barnen hade börjat bli dyra för samhället. Det hade under 1800-talets lopp, tveksamt och dröjande, skett en förändring från den tid vid seklets början, då en sockenpräst i kyrkboken antecknade att folk längtade efter kopporna, därför att det nu blivit för mycket barn.

Samhällets barnavård i början

En framstående svensk nationalekonom har präglat satsen att varje samhälle i varje tid har i stort sett den socialvård det har råd med. I detalj stämmer det naturligtvis inte, och det är alldeles säkert att det svenska samhället under 1800-talet, så fattigt det var, dock kunde ha haft råd med en mera generös barnavård än den som småningom tveksamt och dröjande växte fram: vad som saknades var utan tvivel verklig vilja att hjälpa, det saknades en socialpolitisk ideologi utöver vad kyrkan bjöd om kristlig medmänsklighet, men kyrkans grepp om sinnena var inte särskilt fast och kyrkans socialpolitiska begrepp låg mycket fjärran från vad vi menar med socialhjälp.

En resurs för samhällelig barnavård fanns emellertid sedan länge i det svenska samhället, den märkliga institution som hette Allmänna barnhuset, tillkommet på statligt initiativ på Gustav II Adolfs tid. Allmänna barnhuset låg i mitten av 1800-talet ännu kvar på gamla barnhustomten vid Barnhusgatan, där nu Folkets hus ligger, tätt intill några av Stockholms mest förslummade utkanter och nära de ryktbara fattigbaracker i kvarteret Röda berget, där porslinsarbetarna från Rörstrand bodde. Barnhuset hade donationsfonder och dessutom en del stående inkomster från tolagsmedel i vissa städer. Verksamheten bestod i att man tog upp späda, föräldralösa eller försummade barn på barnhuset, lät uppföda dem genom ammor och sedan utackorderade dem

2. Instruktionen för ammor i Allmänna barnhuset, utfärdad 1860.

Hvar och en, som blir antagen till Amma inom Barnhuset, åligger:

1:o. Att vara gudfruktig, lydig, höflig och vaksam.

2:o. Att med oafslätlig uppmärksamhet, ömhet och kärlek sköta de barn, hvilka till hennes omvårdnad varda öfverlemnade, samt dervid noga iakttaga allt hvad Läkare eller Ammsalförestånderskan förodrar.

3:o. Att aldrig lägga spädt barn hos sig i sängen.

4:o. Att, då något barn är så försigkommet att det, utom modersmjölken, behöfver serskilda födoämnen, begära sådana af ammsalförestånderskan och derefter till det bestämda ändamålet samma födoämnen använda enligt de föreskrifter, som af Läkare eller Förestånderskan meddelas.

5:o. Att aldrig begagna såkallad sudd.

6:o. Att ej allenast hålla barnen rena och snygga, utan ock med egen person iakttaga den nogaste renlighet.

7:o. Att ansvara för samt noga vårda de kläder och andra persedlar, hvilka, efter serkild förteckning, till dagligt bruk af henne emottagas.

8:o. Att med största varsamhet umgås med elden.

9:o. Att, efter den ordning Förestånderskan bestämmer, verkställa inom Barnhuset förefallande, ammorna åliggande sysslor, hvartill hörer eldning uti ammsalarne med dertill hörande kök, upphemtning af erforderlig ved, skurning och städning af salar, korridorer och trappor, lappning och

lagning af ammors och barns beklädnader, m. m.

10:o. Att ej gå utom Barnhuset utan dertill af förestånderskan erhållet tillstånd.

11:o. Att ej bortbyta eller föryttra den kost, som enligt spisordning bestås, samt att ej utan dertill erhållet tillstånd ifrån matsalen till ammsalarna upphemta någon slags mat, af hvad namn det vara må.

12:o. Att ej utslå sopor, orenlighet eller smutsigt vatten på annat än dertill anvisadt ställe.

13:o. Bryter amma emot något af ofvanstående stadganden, varder hon ifrån sin tjänst genast skiljd och medtager sitt barn utan att för detsamma komma i åtnjutande af någon fosterhjälp.

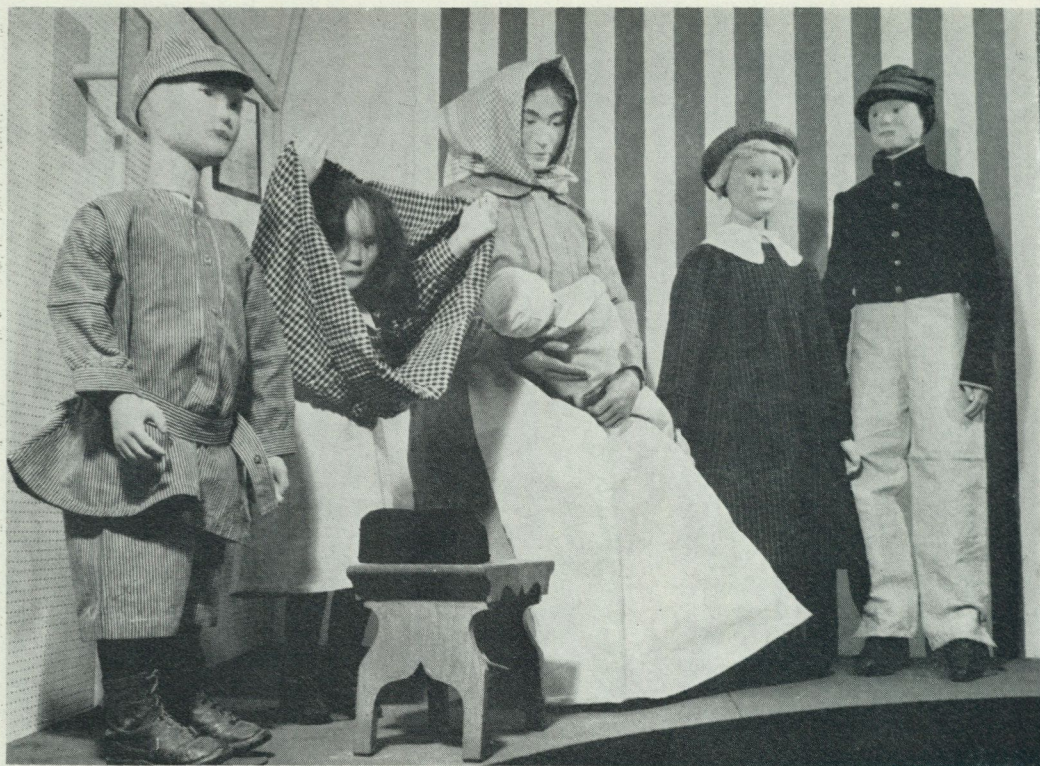
14:o. Amma får till Barnhuset medtaga eget barn, hvilket dock bör till fosterföräldrar utlemnas så fort dess ålder och helsa så medgifva. Amma utan eget barn, erhåller i lön 5 kronor i veckan.

15:o. Amma, som utan anmärkning uttjenat sin bestämda tid inom Barnhuset, får sitt barn antaget till Barnhusbarn. Aflyttar amma efter kortare tjänstetid, pröfvar Kongl. Direktionen om och på hvad vilkor hennes barn må till Barnhusbarn antagas.

Stockholm och Allmänna Barnhuset i Mars 1860.

H. A. Abelin.

Öfverläkare.

3. Modeller till kläder åt ammor och barn på Allmänna barnhuset. Från Nordiska museets utställning *Ur den svenska fattigdomens historia* 1956.

som fosterbarn, huvudsakligen till hem på landet och mot en årlig fosterlega, inte mot ett engångsbelopp. Vid Allmänna barnhuset fanns också sedan början av 1800-talet en barnklinik, som dessutom stod i den medicinska undervisningens tjänst.

Vid mitten av 1800-talet hade emellertid Allmänna barnhuset råkat i förfall, lokalerna vansköttes och hygien blev eftersatt, så att dödligheten bland de intagna barnen steg. Läget blev inte bättre förrän man sålde den gamla barnhustomten och flyttade till nya lokaler 1885. Tillströmningen av sökande till barnhuset var trots detta hela tiden hög, naturligt nog med tanke på det ständigt stegrade antalet

barn med ensamma mödrar, både stockholmskor och landsflickor som sökte sig till Stockholm endast för att föda sitt barn och lämna det där.

För att få in sitt barn på barnhuset och därmed bli befriad från sin börda måste modern låta sig städslas som amma – hon »ammade in» barnet, som det hette. Men om mjölken tröt eller modern eljest inte ville underkasta sig en tids amning vid barnhuset, gick det att erlægga lösen i ett för allt. Många betalade alltså in sitt barn kontant. Men de som saknade medel måste lita till välgörenhet. I en del fall nedsatte barnhuset avgiften eller gav hel befrielse, men barnhusets resurser för det var begränsade.

Då var det naturligt att modern vände sig till den tidens viktigaste socialvårdande myndighet, fattigvårdsnämnden eller stadsnämnden som den kallades i Stockholm. Efter det stora genombrottet för den kommunala självstyrelsen 1862 blev det fattigvårdsnämndens särskilda delegation för barnavård som tog hand om sådana fall. Denna delegation utförde en pionärverksamhet och var ett slags barnavårdsnämnd mycket mera än ett halvt århundrade före barnavårdsnämndernas inrättande genom 1924 års barnavårdslag.

Man måste starkt betona att denna första »barnavårdsnämnd» var en pionjärinsats som inte på länge skulle få efterföljare på annat håll, inte i de andra svenska städerna och självklart inte på landsbygden med de mer ursprungliga förhållanden som människorna där levde under. Här gäller verkligen satsen att de tidigast industrialiserade städerna, och då främst Stockholm, med större ekonomiska resurser tog initiativ och låg långt före. Å andra sidan var just i de stora städerna behovet av detta slags hjälpformer särskilt stort, i den mer anonyma miljön, där de fattiga eljest gick under i obemärkthet. Barnavården ordnar där in sig i bilden av socialvården i dess helhet: de stora städernas och särskilt Stockholms roll spelas över hela det sociala fältet.

Fattigvårdsnämndens delegerade för barnavård bestod av ett antal kommunalmän, medlemmar av fattigvårdsnämnden, som tagit på sig denna speciella uppgift. De sammanträdde för att fatta beslut om hjälp, men det viktigaste var att de en eftermiddag i veckan höll mottagning för allmän-

heten i gamla rådhuset. En eller två av delegationens medlemmar skötte mottagningen, principiellt skulle det vara rotering mellan medlemmarna, men småningom blev det några av herrarna som tjänstgjorde särskilt ofta. En polisvaktmästare fungerade för att släppa in de hjälpsökande, en sekreterare förde summariska protokoll, och vid några tillfällen gjorde denne man också anteckningar i detalj om vad som förekom, inte egentligen, vill det synas, med sikte på protokollföringen, ty protokollet från mottagningen upptog bara den hjälpsökandes personalier och ärende samt en notis om beslutet. Nå, dessa anteckningar som sekreteraren gjorde från sin plats nere vid dörren är en sällsam och fängslande källa till kunskapen om socialpolitisk praxis i den kommunala socialvårdens själva början, årtiondet efter 1862 års författning. De har uppsparats och bearbetats av en av mina lärjungar, vars framställning jag här kan följa.

En scen alltså ur den kommunala barnavårdsverksamhetens vardag för hundra år sedan, där den var som mest utvecklad, i Stockholm. En marsdag år 1868. Grosshandlare Bergman, verksam och betrodd kommunalman och ledamot av barnavårdsdelegerade, tar emot. Den första som kommer in är en ung flicka på tjugo år. Grosshandlare Bergman frågar efter namnet.

– Johanna Charlotta Andersson, kommer svaret. Piga hos skomakare Pettersson . . .

– Ogift?

– Ja.

– Hur gammalt är barnet?

– Tre månader.

– Jaså, jaha. Har hon sökt am-
tjänst?

– Jo, det har jag... men mjölken
räckte inte. Så jag vill ha hjälp att in-
lösa honom på barnhuset.

– Finns det något intyg från sko-
makare Pettersson, frågade Bergman,
sedan han sett på ett papper hon räckt
fram, ett intyg om att hon inte hade
mjölk tillräckligt för att bli amma.

Nå, Johanna Charlotta Andersson
hade inte något intyg med sig från
arbetsgivaren. Inte heller kunde hon
svara jakande på frågan om hon själv
eller arbetsgivaren kunde bidra med
någon del av inlösenbeloppet på
barnhuset. Därför fick hon tillsägelse
att komma tillbaka nästa onsdag och
ha med sig arbetsgivarens intyg om
att hon hade fast tjänst och om att
arbetsgivaren inte kunde bidra till att
betala för att bli av med barnet. Hon
fick ett löfte om att i så fall kunde
staden hjälpa henne med inlösen av
barnet på barnhuset, eftersom hon
alltså inte kunde amma in det.

Nästa onsdag var hon tillbaka, och
hon fick faktiskt hjälp. Det viktiga
här till karaktäristiken av en äldre tids
socialvård – och barnavård – är kra-
vet på arbetsgivarintyg. Det betydde
i all enkelhet att man bara var beredd
att hjälpa de ogifta mödrar som var
väl inordnade i samhället – de som
hade »laga försvar» som termen löd.
Vidare är det en annan princip i
denna första socialvård som skymtar
i anteckningarna, nämligen att det
alltid var tal om hjälp till självhjälp
och att de egna resurserna i första
rummet skulle anlitas, amtjänst, den
lilla sparslanten om den fanns, en
gåva – möjligen ett förskott på lön –
från arbetsgivaren. Den egna arbets-

insatsen var normalt just amtjänsten,
så att modern fick amma dels det
egna barnet, dels något eller några
andra barn för att sedan lämna ifrån
sig barnet till ett av barnhuset utsett
fosterhem.

Grymt och sakligt, fast mindre
grymt än utvägen att gå till en ängla-
makerska. Men tillbaka till anteck-
ningarna från mottagningen denna
marsdag! Nästa flicka, mor till en
fem månaders tös, utan arbete. Här
var grosshandlare Bergman inte sär-
skilt benägen att hjälpa till med of-
fentliga medel. Det fanns ju ingen
arbetsgivare, fallet tedde sig miss-
tänkt. Han frågade efter barnafadern.
Kunde det möjligen vara så att hon
sammanlevde med barnafadern, för-
sörjdes av denne? Eller försörjde sig
på skörlevnad, även om hon inte var
registrerad som prostituerad? Han
måste vara uppmärksam på möjlig-
heten att hennes besök bara var ett
försök att bli av med barnet och till-
skansa sig offentlig hjälp.

Nej, försäkrade hon. Barnafadern
var spårlöst försvunnen, hade lämnat
Stockholm, undan ansvaret.

Det är något nytt som skymtar
här, något helt i strid med 1856 års
barnmorskeinstruktion och den sam-
hällssyn som dikterat lagstiftningen
bara ett drygt årtionde tidigare: han
frågade efter barnafadern och ville
att denne skulle hjälpa till. Nu hade
det ju framgått att barnafadern hörde
till arbetarklassen, och barnmorskein-
struktionens skydd för barnafadern
syftade nog främst till barnafäder ur
den besittande samhällsklassen.

– Kan hon styrka att han inte är
kvar i Stockholm?

Jo, det trodde hon att hon kunde.

Barnafadern hade varit gesäll hos bagaremästare Knock på Tullportsgatan, och bagaremästaren kunde intyga både att han lägrat henne under äktenskapslöfte och att han sedermera rymt. Så fick hon då besked om att återkomma om en vecka med intyg från bagaremästare Knock om saken. Då skulle man kunna ta under övervägande att hjälpa henne med inlösen av barnet på barnhuset.

Än så länge hade det gått ganska fridsamt till. De flesta som sökte sig till mottagningen denna dag visste tydligen att det gällde att ödmjuka sig, niga djupt och vara hovsam i sina anspråk. Men så kommer en ogift mor som redan en gång förut fått ett litet underhållsbidrag på några riksdaler. Hon vill nu bli av med barnet, förmodligen är det en ny karl i bakgrunden, som inte vill ha ett styvbarn. Nu är grosshandlare Bergman inte alls välvillig, gossen är ju två år, och modern ser ut att vara frisk och stark och kunna försörja sitt barn. Nej, här kan det inte vara tal om hjälp till inlösen. Det är heller inte aktuellt med amtjänst. Nå, modern ger sig inte till tåls med beskedet. Hon blir grov i mun, och då säger Bergman till polisvaktmästaren att föra ut henne. Då hon skjuts ut genom dörren, ropar hon i falsett:

— Ni ska få ta't. Ni ska få ta't. Jag kommer igen.

Hon fick alltså ingen hjälp, helt enligt principerna för samhällshjälpen på den tiden: hon kunde arbeta, då skulle det inte vara någon hjälp, dessutom var hon stursk och otidig, brast i ödmjukhet, och samhällets insatser var bara till för de välartade och ödmjuka.

Ytterligare ett fall, som belyser hur svårt samhällets välanpassade medborgare hade att finna sig i det nya, i samhällshjälp med skattemedel, även om det gällde de skyddslösa, barnen. En ogift mor hade fått sitt andra barn, hon hade inte uppgivit någon far, endast givit besked om att barnafadern rymt från henne. Hon hade då fått ett litet samhällsbidrag på några riksdaler. Tydligen hade hon vunnit förtroende då hon kom på mottagningen en onsdagseftermiddag.

Men så kom det ett brev till de barnavårdsdelegerade som förmålde att denna ogifta kvinnspersonen Catharina Ramstedt hade ljugit hos grosshandlaren, eftersom hon i verkligheten levde i ett äktenskapsliknande förhållande till barnafadern som var fullt arbetsför. Det var ett fall av socialvårdsbedrägeri. Det är ord och inga visor i brevet, som för övrigt var skrivet av en son till husvärden där paret bodde: »Det är en stor synd att kommunen skall hjälpa en sådan straffbar kvinna, ung och frisk och kan arbeta. Men lättjan har fått överhanden, och hon framfar med lögner och bedrägerier allt var de vistas. Det vore bättre om kommunen kunde få in henne på en arbetsinrättning och barnen på barnhuset, så att de inte längre behöver ligga kommunen till last...»

Den arma Catharina Ramstedt blev naturligtvis genast av med det lilla underhållsbidraget, och efter några år gifte hon sig med barnafadern och födde honom småningom ytterligare flera barn. Han arbetade sig upp och de blev tämligen välbärgade, om än i små förhållanden. Det intressanta här är reaktionen mot vad man ansåg

som grovt slöseri med allmänna medel – och då gällde det ändå bara ett mycket litet belopp. Formellt var det nog eljest fullt korrekt att något bidrag inte borde utgå, enligt de principer som tillämpades, här fanns ju en familjeförsörjare.

De barnavårdsdelegerade hade bara dessa två hjälpformer, de små kontantbidragen på några få riksdaler i månaden – mindre än en för tiden vanlig piglön – och engångsbeloppet för inlösen på barnhuset. Det är karaktäristiskt att det ännu inte gäller i egentlig mening vårdande syften, bara tillfällig nödhjälp. Men det finns samtidigt små ansatser till verkliga vårdinsatser i allmän regi. En av dem är den särskilda asylén för ogifta barnaföderskor mantalsskrivna utom staden, i anslutning till Södra barnbörds-huset. Den siktade direkt på de många unga flickor som kom till storstaden för att föda sitt barn och så snart som möjligt kunna bli av med barnet, kanske till en änglamakerska, kanske genom att lägga det i lönn. På asylén fick de bo några veckor, börja amma och vårda sitt barn och på det sättet tänka över sin situation. Förutsättningen var att Stockholms stad sedan inte krävde hemkommunen på kostnaderna – i så fall hade det inte kommit några hjälpsökande till asylén.

En konkret fall kan illustrera de unga mödrarnas och barnens situation. Det gäller en landsflicka från Huddinge, som kommit till Stockholm direkt för att föda sitt barn och hamnade på asylén, en gång i början av 1890-talet. Allt var normalt, tills modern efter en vecka plötsligt försvann från asylén och lämnade barnet efter sig. Med amningen ordnade

det sig genom någon av de andra mödrar som låg där, men efter ett par dagar var Carolina Eleonora Rydberg tillbaka igen. Hon rymde en gång till men återkom, innan hon till sist fick sitt barn bortackorderat. Händelsen har blivit känd endast därför att Stockholms stad i detta särskilda fall ansåg det riktigt att kräva Huddinge kommun på kostnaderna för henne, eftersom hon inte stannat på asylén och följt reglerna utan rymt. Bland materialet av inlagor som väx-lades mellan kommunerna finns upp-gifter som gör det möjligt med en hel social och psykologisk anamnes av den unga Carolina Eleonora. Huddinge vägrade att betala därför att man ansåg att asylén brustit i övervakning. Då förmäldes från staden att unga Carolina Eleonora vid sina rymningsbesök i hemorten deltagit i of-fentliga dansnöjen – ett bevis på verklig vanart. Det finns också förhörs-protokoll med henne, men då vägrade hon att överhuvudtaget säga någonting, låg bara på sin säng vänd mot väggen, deprimerad. Då man ville att hon skulle lämna asylén, skyllde hon på illamående och ville bli kvar. Alldeles tydligt en ung flicka utan förmåga att förstå sin situation och utan vilja att med egen kraft ta sig ur den. Till bilden hör att hon bara något år senare återkom till asylén för att föda ytterligare ett barn, utan upp-given fader. Men den gången stannade hon tills hon fick barnet bortackor-derat.

Asylén för ogifta barnaföderskor hade bara ett par sängar, det var en droppe i ett hav av behov. Detta karaktäriserar över huvud taget denna tids socialpolitiska insatser för bar-

nen. Man gör ansatser men resurserna är alltför begränsade.

En annan socialpolitisk inrättning för att hindra barnamord var Stockholms stads amkontor vid Rödbodtorget, en offentlig organisation för förmedling av ammor till huvudsakligen barnhuset och dessutom enskild tjänst. Den hade tillkommit redan på 1700-talet men fick vidgad betydelse in på 1800-talet med den snabba ökningen av de utomäktenskapliga barnen. Behovet av ammor växte nämligen också med stigande levnadsstandard inom de burgnare klasserna, samtidigt som man alltmer insåg smittorisken med vårdslösa och infekterade ammor. Amkontoret stod för läkarbesiktning och platsanskaffning, och det egna barnet fick medfölja. Att åtskilliga barn på det sättet undgick den yttersta tillflykten, änglamakerskan, står utom tvekan.

Inför dessa källor om samhällets hållning till barnen finns det många frågor att göra. Var finns mödrarnas egen kärlek till sina barn, viljan att om möjligt behålla dem? Går det en gräns mellan dem som anlitade änglamakerskan och dem som ammade in sitt barn på barnhuset och därmed räddade dess liv men blev av med det för all framtid? Och en annan gräns till den grupp som genom privat amtjänst eller ett ringa kontantbidrag kunde, om också under umbäranden, behålla sitt barn? De knappa notiserna i protokollen och längderna ger nästan inga besked.

Endast i enstaka fall finns det ett material som ger mer kunskap. Vad betyder bristen på kvinnoarbete utom pigtjänst i detta samhälle? Bland amkontorets klientel vid mitten av 1800-

talet, som bearbetats av en av mina lärjungar, framgår att antalet kvinnor i industriellt arbete där är ringa, fastän det i detta samhälle fanns ganska många kvinnliga industriarbetare, mursmäckor på byggena, ljuspolererskor på Liljeholmen och butelj-sköljerskor på bryggerierna och andra. Är det kanske så att de industriellt arbetande ogifta mödrarna, fastän de var lågavlönade på svältgränsen, dock hade större möjligheter att ta hand om sitt barn eller betala för det själva än vad de helt oskolade i pigtjänst hade? Bland de kassaböcker från arbetarhem i Stockholm som finns bevarade, tyvärr till ringa antal, bland materialet till de första stora arbetareundersökningarna vid sekelskiftet, ligger också en tunn kassabok skriven av en industriarbeterska som hade ett utomäktenskapligt barn. Hon för varje månad upp ett litet belopp som hon betalar som fosterlega för sitt barn på landet. Hon hade genom sitt arbete möjlighet att själv sörja för sitt barn. Men hon är i det knappa materialet ett enstaka fall.

De större barnen

Änglamakerskornas tidsskede eggjar självfallet intresset för vad som gjordes för omhändertagande av spädbarnen. Men de större barnen, de som blivit vårdslösade av sjuka eller brottsliga föräldrar, ensamma genom dödsfall eller domar, utan att kunna tas om händer av släktingar som fanns i en avlägsen landssocken och som ingen visste var? För dem fanns en yttersta resurs, som måste nämnas först: den stora yttersta resursen för samhällets hjälp vid nöd, arbetsinrättningarna. Dessa ohyggliga anstalter

var avsedda endast för vuxna, för dem som kunde arbeta men inte ville eller ingen anställning fick. Men då nöden växte i industrialismens stenstad, fanns det ingen annan råd än att använda arbetsinrättningarna också för orkeslösa åldringar, som fattighusen-ålderdomshemmen inte längre rymde, och för barn. Bägge de två stora inrättningarna i Stockholm, »Grubbens» på Kungsholmen och »Dihlströmskan» på Söder, kom mot slutet av 1800-talet att rymma många barn, fungera som upptagningshem och ofta anlitas för lång vistelse – en grym miljö för barn i uppväxtåldern.

Detta blev nödvändigt därför att andra resurser tröt. Det fanns många sådana, både offentliga och privata, avsedda för att ta hand om barn i uppväxtåldern, också med skolgång och yrkesutbildning. Stockholms stad hade sådana uppfostringsanstalter för både gossar och flickor, som ersättning för de fosterhem som det var så ont om. Men det var små inrättningar, välskötta, strängt religiösa och med hård tuktan men med en tydligtvis grundlig yrkesutbildning, för gossarna i hantverksyrken, för flickorna i hemarbete.

Några av de privata anstalterna kan också nämnas, så som Lindgrenska trasskolan på Söder och Frimurarebarnhemmet. Den Lindgrenska trasskolan grundade sig på en enskild donation men fick snart stöd också av offentliga medel och blev ryktbar genom den ytterst bigotta religiösa fostran som gavs där. De flesta intagna barnen var utomäktenskapliga och syftet var att genom denna fostran driva ut den synd som just de ansågs ha medfödd mer än andra

barn. Saken blev småningom hårt kritiserad.

Frimurarebarnhemmet var den största av alla filantropiska inrättningar för barn. Den grundade sig på ett enskilt initiativ men fick småningom också offentligt understöd. Den skilde sig på ett intressant sätt från Lindgrenska trasskolan genom att den statutenligt inte tog emot utomäktenskapliga barn, ett hänsynstagande till donatorernas anständighetskänslor som måste ha förefallit många även i 1800-talets samhälle väl extremt: de i synd födda barnen var enligt denna mening en gång för alla förtappade och kunde inte hjälpas. Ett tänkesätt som onekligen kompletterar bilden av de sociala fördomarna i änglamakeriets tid.

Bland de många privata insatserna för barnavården i Stockholm är barnkolonierna en av de viktigaste. Verksamheten var helt privat finansierad genom insamlingar av olika slag och omfattade redan i början, vid mitten av 1880-talet, över 300 barn årligen. Men också här gäller att det var de välartade föräldrarnas barn som i första hand kom i åtanke.

Då man ställer frågan om allmänna insatser för barnavård i detta samhälle, är det intressant att så många insatser länge var patriarkaliska, privata, genom donationer och insamlingar. Det gäller en tid då ett socialpolitiskt tänkesätt först långsamt utvecklas, och då man endast med tvekan och i begränsad omfattning vågade ödsla allmänna medel på barnavård. Det stora skiftet kom först in på 1900-talet, med den opinionsbildning och det planeringsarbete som bedrevs av Centralförbundet för so-

cialt arbete och Svenska fattigvårds- och barnavårdsförbundet. Det var de stora kongresserna för fattigvård och barnavård från 1906 och framåt som först på allvar spred nya tankar och gav impulsen till nya lagar. Männen bakom verket var G. H. von Koch och Erik Palmstierna, som med rätta kan kallas den svenska socialvårdens stora arkitekter. Bägge var inspirerade främst från engelsk samhällsdebatt och reformverksamhet.

Därmed var man äntligen på väg mot 1917 års lag om barn utom äktenskapet och mot 1924 års barnavårdslag.

Litteratur

Den bästa framställningen av socialvården i 1800-talets stenstad finns hos Jos. Müller, *Fattigvården i Stockholm från äldre till nyare tid* (1906), närmast en

katalogartad inventering. Om barnhuset kan läsas i T. Petersson, *Översikt över Allmänna Barnhusets historia* (1927). Modern forskning saknas helt, och det har visat sig omöjligt att få offentligt understöd för denna vetenskapligt angelägna men tydligen politiskt obekväma forskningsuppgift. Denna framställning går tillbaka på en rad lärjungearbeten inom mitt seminarium för socialhistoria. Jag vill särskilt nämna en opubl. licentiatavhandling av Kerstin Abukhanfusa, *Studier rörande behovsprövan- de kommunala organ inom Stockholms- området 1860—1945* (1971), samt Anne-Charlotte Pergament, *Anteckningar om de utomäktenskapliga barnens ställning i Sverige före 1917 års lagstiftningsverk* (trebetygsuppsats 1970), samt trebetygsuppsatser av Anna Appelgren, Suzanne Askelöf, Christina Bjurlöf, Lars Epstein, Carina Fredén och Elisabeth Olsson. Vissa synpunkter finns i S. U. Palme, *Den gamla goda tiden* (TEMA 1970).

SUMMARY

Child Welfare at the time of the "Angel-makers"

In 1778 a law was passed in Sweden that freed unmarried mothers from the shame to be registered. The purpose of this was to prevent desperate mothers from killing unwanted children. During the first half of the 19th century the number of unmarried mothers rapidly increased. It was at this time that the practise of baby-farming flourished, that is to say that babies were left in charge of women who often neglected them so badly that they died, which was called "angel-making". It even occurred that poor parents with many children took this opportunity to reduce the size of their families.

In order to put an end to baby-farming a bill was passed in 1902 concerning the care of foster-children. The duty to register and the right for the authorities to prevent suspects from receiving foster-children were carried and limited means appropriated for the inspection of foster homes. As the anonymity was misused and also was considered too expensive for the local authorities, as they were unable to claim payment under an affiliation order, an amendment was desired at the end of the 19th century, but it took a long time to bring about.

The public child welfare was insufficient in the old days. The Public Orphanage in Stockholm (Allmänna Barnhuset) was founded on government initiative during the reign of Gustavus Adolphus. In this institution infants were received and fed by wet-nurses, later to be placed in foster homes. In order to get her child admitted in the Orphanage a mother was obliged either to serve as a wet-nurse or to pay a fee once and for all. Those who both lacked the money and were unable to nurse had to rely on private charity. In Stockholm, the Poor-Law Board served as a centre for mothers in need of aid and dealt with child welfare cases in a far better way than other parts of the country. This board continued its work until a Child Welfare Law in 1924 made Child Welfare Committees compulsory in all communities.

For older children in need of aid the main resort was the workhouse, a highly unsuitable environment for growing children. There existed also some private institutions. From the beginning of this century public opinion for an increased state responsibility grew stronger.